

STURCZ ZOLTÁN

Elődök és gyökerek: egy hazai alkalmazott nyelvészeti mű 1912-ből

Predecessors and Roots: A Hungarian Work of Applied Linguistics from 1912

Language teacher, linguist, writer of coursebooks, expert on methodology, and a keen supporter of the direct method, Fülöp Kaiblinger (1878-1955) published his 114-page work entitled *Creative Linguistics* in 1912. Prior to this, he wrote a number of articles about the works of the polymath Sámuel Brassai (1797-1897), whose activity he considered to be practical linguistics. It is also likely that he was inspired to write his book by Brassai's ideas. The main theme of his work is that the linguistics of his time should move beyond the history- and psychology-oriented approach and should take a definite turn in a practical and creative direction, which would impact on languages. After analysing the evolutionary tendencies in several languages he comes to the conclusion that the evolution of languages can be influenced in a conscious way. He tried to define and historically justify the laws of language evolution and made an attempt at evolutionary language criticism and evaluative language comparisons. Starting out from the natural changes in languages, he also considered it possible to make artificial and creative changes. His daring and innovative book elicited powerful responses, both positive and negative, and heated debate. We would say today that the materials analysed and the claims made in this book belong to the field of applied linguistics. We can consider the book an early attempt at applied linguistics. It is thus clear from this book that there were approaches to applied linguistics well before this now extensive field of scholarship was consciously identified and so labelled.

Keywords: history of science, applied linguistics, language development, change of language, utopia

A mű és a szerző

Alkotó Nyelvtudomány címmel 1912-ben, a Franklin Társulat kiadásában jelent meg Kaiblinger Fülöp 114 oldalas könyve, aminek a címlapján kiemelten szerepelt a 'Program és részletek' alcím is. Ez utalás arra, hogy a szerző nem csupán nyelvészeti jellegű munkát írt, hanem egyrészt „nyelvészeti programban” is gondolkodik, másrészt a „részletek” szóval jelzi, hogy művét, illetve elemzését nem tekinti lezártnak, nyitva hagyva az utat a további példák feltárásának és a későbbi gondolati bővítésnek. A szerző több hosszabb nyelvpedagógiai, módszertani és nyelvészeti jellegű tanulmánya után és alapos anyaggyűjtést, felkészülést követően írta meg ezt a művét. E bevezetőt követően tömören mutassuk be magát a szerzőt is.

Kaiblinger Fülöp (1878–1955) egyetemi tanulmányait a budapesti tudományegyetem német szakán végezte, majd a bölcsészdoktorátus megszerzése után egy évet a párizsi Sorbonne-on is tanult. Neve mellett a különböző életrajzi forrásokban a következő kulcsszavakat találjuk: nyelvtanár, nyelvész, esztéta, tankönyvíró, módszertani szakember, a direkt módszer egyik vezéralakja, a modern nyelvtanítás kiváló elméleti

és gyakorlati művelője. 1909-ben a hatszáz fős párizsi „Modern nyelvtanári kongresszus” egyik magyar résztvevője. Mindehhez hozzátehetjük, hogy a gyorsírás tanára, szakértője is, egy időben fővárosi szakfelügyelő. Fiatal tanár korában 1903-tól 1913-ig dolgozott a fővárosi reáliskolában, a mai Eötvös Gimnáziumban. Ezzel párhuzamosan, majd önálló funkcióban fővárosi szakfelügyelőként is működött 1913–1919 között. 1919-ben a Tanácsköztársaság alatt kinevezték a Polgári Iskolai Tanárképző, másik nevén a Paedagógium tanárának. A bukás után lemondott, és hosszú ideig gyorsírástanítással, szakmai rendezvények szervezésével, magánoktatással foglalkozott. 1930-tól óraadó tanárként ismét tanított különböző középiskolákban. 1945 őszétől a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola oktatójaként dolgozott. Jelentősebb tanulmányai a *Magyar Pedagógia*, *Magyar Középiskola*, *Egyetemes Filológiai Közlöny*, *Magyar Nyelvőr*, *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* című folyóiratokban jelentek meg.

A mű megírásának körülményei, előzményei, indítékai

Mielőtt rátérnénk a mű részletesebb bemutatására, érdemes feltárni azokat az előzményeket, amelyek a szerzőt a könyve megírására inspirálták. Ebben az inspirációban részben a korból és a szakmából fakadó külső tényeket, részben a saját szakmai útból következő tényeket vehetünk számba. Nézzük először az általunk külső tényezőknak nevezett elemeket. A századelő és különösen az 1910-es évektől az 1920-as évekig tartó időszak a magyar nyelvoktatás nagy vitakorszaka, de nyugodtan nevezhetjük a reformokat pártoló nagy korszakának is. Ennek során két nyelvoktatási irány ütközött meg egymással. Egyik vonalat a hagyományos, a latin–görög nyelvoktatást és a nyelvtani–fordító módszert követők táborára; a másik vonalat pedig az élő nyelveket vagy az akkori szóhasználat szerint a modern nyelveket pártolók és a direkt módszert követők, a reformerek táborára adta. A társadalmi igényeket is figyelembe vevő reformerek a nyelvoktatás tartalmán – a nyelveken – kívül az új módszertani kérdések rendszerezésével, összegzésével is foglalkoztak. Gondolkodásuk túlterjedt a szűk módszertani kérdéseken: a nyelvoktatás – nyelvészet – pedagógia – pszichológia négyességében gondolkodtak. A nyelvészetnek azért is szántak különös szerepet, mert bizonyos módon a direkt módszer és a nyelvészet új ága, a fonetika okán a módszer és a nyelvészet közvetlen és élő kapcsolatba került. Erről a kérdéskörrel vagy négyességről – némi optimista és kicsit korai elvárással – a viták során többször is állást foglaltak. Egyikük összegző cikkében így fogalmaz ezzel kapcsolatban: „...minden élő nyelv tanítása legyőzhetetlen akadályba fog ütközni, míg a nyelvtanítással szorosan összefüggő egyes problémákat egyrészt a pszichológusok, másrészt pedig a nyelvészek pozitív adatok alapján meg nem oldottak, és bizonyos alapelvekre vonatkozólag megegyezésre nem jutottak” (Bakonyi, 1914, p. 371) Hozzátehetjük, hogy a cikkíró szerint a nyelvészet a módszertannak is „alapvető tudománya”, mert a nyelvet mint „legtermészetesebb alkalmazott eszközt” fel lehet emelni általa, és számtalan kérdés tisztázható segítségével; a nyelvészetnek és a nyelvoktatásnak „a művelhetőség, a praktikum felől” kell közelednie egymáshoz.

Mások, így például szerzőnk, Kaiblinger Fülöp ennél is praktikusabb értelmezését veszik a nyelvoktatás számára szükséges nyelvészetnek, amiből a mai fogalmaink

szerint az alkalmazott nyelvészet körvonalai bontakoznak ki. Ezzel részben át is térünk a mű szubjektív indítékaira is. Kaiblinger már 1908-ban, a nyelvtanítás reformjáról írt tanulmányában érint a fentebb írtakhoz hasonló gondolatokat, de az 1910-es, Brassait bemutató kis könyvecskéjében egyértelműen így fogalmaz: „...*gyakorlati nyelvtudománynak merem nevezni munkásságát, mert az tényleg azon van, hogy a társadalomnak, az emberiségnek a lehető legkisebb energia felhasználásával egy nagy kultúrerőt, a nyelvtudást megszerezze*” (Kaiblinger, 1910, p. 6). A reformerek közül némelyek a Kaiblinger által emlegetett „gyakorlati nyelvtudományt” „empirikus nyelvtudománynak” vagy „kísérleti nyelvtudománynak” nevezték, aminek fogalmazásuk szerint a nyelvtanítás a „legtermékenyebb talaja és célja”. A nyelvtanítási reformok másik kiemelkedő alakja, Philipp Kálmán a direkt módszerről írt közel kétszáz oldalas könyvében, pontosabban annak bevezető részében ehhez hasonló gondolatokat fogalmaz meg, és többször utal Kaiblinger Brassairól szóló művére, sőt idéz is belőle (Philipp, 1911). A reformerek a hazai nyelvészetnek, nyelvtudománynak címezve konkrétan is megjelölték azokat a területeket, ahol a gyakorlati vagy empirikus vagy kísérleti nyelvtudomány és a módszertan összetalálkozhat: *a) használható, gyakorlati, az élő nyelvek oktatását szolgáló nyelvtanok; b) tudományos elveken rendszerezett lexika; c) gyakorlati fonetika* (Sturcz, 1994). Némi empátiával mindezt együtt, mármint az eddig leírtakat, nevezhetjük akár „alkalmazott nyelvészeti légkörnek” is.

Kaiblinger Brassai könyvének nagy érdeme az, hogy számos korabeli és későbbi méltatója szerint megtette Brassai első körös felfedezését, és nemcsak módszertani értelemben, hanem nyelvészeti értelemben is, mivel ezekből a gondolataiból is idéz. Kicsit előrelépve az időben érdemes Szépe György Brassairól mint alkalmazott nyelvészeti előfutárról alkotott – és Kaiblinger korai megállapításaival találkozó, azt utólag is megerősítő – véleményét idézni: „*A mai elméleti / alkalmazott nyelvészeti megkülönböztetést visszavetítve, Brassainak a következő témái tekinthetők alkalmazott jellegűnek (vagy egyszerűen: közvetlen célúnak és praktikus felhasználóságúnak): a) gyakorlatinak szánt nyelvtankönyvek írása, b) az idegen nyelvek tanítása, c) kontrasztív nyelvészet (interlingvális alkalmazott nyelvészet), d) fordítástan, e) nyelvművelés*” (Szépe, 2005, p. 74).

Még egy és a fentiekkel párhuzamban futó gondolatot meg kell említeni, ami „fűtötte” a reformpárti nyelvtanárokat. Ez a nyelvészet és a nyelvtudás társadalom- és jövőformáló erejébe vetett hit, ami a szellemi és szakmai érveken kívül lelki erőt is adott az elgondolásaikhoz, meggyőződésükhöz. Ennek a legjobb és egyben messzire mutató megfogalmazását szintén a már fentebb említett Bakonyi Hugó „reformer tolalából” idézhetjük meg:

„Nem valószínűtlen, sem nem túlzott felvetés az a felvetés, hogy valamikor kellő nyelvi, főképp pedig jelentéstani előtanulmányok nélkül semmiféle szaktudomány sem lesz művelhető, és hogy minden tudománynak alapvető tudománya lesz a nyelvészet. [...] A modern tudomány többi kutatási eszközeihez hasonlóan végre mint legegyszerűsebben alkalmazott ily eszköznek, a nyelvnek is jóval szabatosabb és lehetőleg minden kételyt kizáró kifejezési képességre kell emelkedni” (Bakonyi, 1918, p. 144).

Ha mélyebben belegondolunk, akkor ez a gondolatsor nem más, mint a mai sokirányú és sokszínű alkalmazott nyelvészet funkciójának és célrendszerének a korai „megálmodása”. Témánk, illetve szerzőnk szempontjából a fenti sorok azért érdekesek, mert Kaiblinger is egyértelműen hitt a nyelv, a nyelvtudás és a nyelvészet, mondhatni az alkalmazott nyelvészet rendkívüli formáló erejében. Minden bizonnyal ezért adta a kicsit patetikusan hangzó és a rendkívüliséget sugalló *Alkotó nyelvtudomány* címet könyvének. Valljuk be, hogy amint ez az alábbi elemzésből és a kiválasztott részletéből is kiderül, a műben valóban megjelenik némi „nyelvészeti utópia”, és jó néhány olyan felvetés is, amiket ma kis túlzással a nyelvi tervezés (*language planning*) világába utalhatunk.

Szerkezet, alapgondolat, tételek, bizonyítás

A mű bemutatásának legcélszerűbb módja úgy tűnik az, hogy fejezetenként (I–IX.) végigmenve kiemeljük a szerző fő tételeit, és ezek igazolására, alátámasztására a szokásosnál több eredeti, a szerző szövegéből kiemelt idézettel szolgálunk. Ez annál is inkább indokolt, mivel a könyv elérhetősége ma már elég körülményes, de így a bővebb idézetekkel nagyobb rálátást kapunk a műre. Az ebben a fejezetben kiemelt idézetek kizárólag csak az *Alkotó nyelvtudomány* című műből származnak, így – a vastag és dőlt betűs fejezetcímek alatt – egyszerűsített eljárással, a szerző jelzése nélkül, csak az érintett oldalak sorszámát közlöm. Mielőtt rátérnénk erre az ismertetésre, emlékeztessünk ismét a címre, *Alkotó nyelvtudomány*, pontosabban annak „kihívóan provokatív” jelzőjére, ami a kritikai észrevételek során egyeseknél eleve némi sértődöttséget, másoknál vihart kavart, főleg azokban az esetekben, ahol a véleményezők vagy olvasók az alcímre, ’Program és részletek’ és a bevezetés egyik kulcsszavára (*kísérlet*) már nem is figyeltek.

Előszó

A bevezetőnek szánt előszóban a szerző összefoglalja a korszak nyelvtudományáról, annak két fő irányzatáról alkotott, kicsit sarkított és a bírálók által igen zokon vett véleményét. Ezek után körülírja, hogy szerinte egy más irányú, mint kiderül, a „kísérleti” nyelvészeti tevékenységtől milyen megközelítés várható el.

„Az életjelenségek azon csoportja, melyet nyelvnek, beszédnek nevezünk, mind ez ideig nélkülözi a tudományos művelést és fejlesztést. Nyelvet művelni és alkotni csak a népnek szabad, esetleg még az íróknak és költőknek. A mai akadémikus nyelvtudomány nem ismer és nem ismer el más módszert, mint a történetit és a lélektanit. Ezek a módszerek természetüknél fogva csak magyaráznak és magyaráznak, de nem alkotnak semmit, sőt a nyelvalkotást eretnekségnek tartják. Minden alkotás eleje: az értékelés, a bírálat. [...] Kísérletet teszek: 1. A nyelvfejlődés törvényének megállapítására. 2. Annak történeti igazolására. 3. Evolúciós nyelvkritikára. 4. Értékelő nyelvhasználatra. És mindezt abból a célból, hogy majdan a nyelvtudomány, ismerve a nyelvben működő alkotó erő lényegét, tudatosan is alkosson, mely alkotások éppúgy átmehetnek a reális nyelvéletbe, mint az írók intuitív alkotásai” (3).

I. A probléma

A kor nyelvészetével kapcsolatosan abban látja a fő problémát, hogy csak tényfeltárással foglalkozik, és nem avatkozik bele a nyelv életébe az általa javasoltak szerint: 1. a feltárás, 2. a törvény- vagy jelenségmeghatározás, 3. a jövő nyelvi tényei meghatározása, illetve 4. megalkotása – útvonalon. Azaz az általa többször felemlített és felfogásában kiszélesített nyelvművelés, de inkább nyelvalkotás hiányzik a nyelvtudomány hatóköréből. A cél szerinte egy új, aktív és alkotó nyelvtudományi irány megalapítása: „*Vagyis egy oly nyelvtudományt alapítani, mely nemcsak a nyelvtényeket ismeri, hanem a változásban rejlő törvényszerűségeket is felfedezve a jövő tényeket előre látja, sőt meg is alkotja*” (7). Ez a felvetés nem más, mint egy olyan elvi és általánosító szándék, amely a nyelv és a kommunikáció segítségét, építését célozza meg „alkalmazott nyelvészeti eljárásokkal”, ahol a területek és az eszközök még nincsenek és nem is lehettek teljesen tisztázva. Mint a kifejtésben látni fogjuk, a szerző a nyelvi változás, a nyelvfejlődés, a nyelvhasználat, a kommunikációsenergia-felhasználás tényeiből és logikájából a tudatos nyelvfejlesztés lehetőségét olvassa ki.

II. Program

A programkifejtés fejezet két egységre bontható. Az első és egyben hosszabb részben a nyelvészek, a második részben a nyelvoktatók oldaláról fejt ki nézeteit, illetve a programfeladatokat. Az első részben így fogalmaz: „*Nagy vonásokban megrajzolom az alkotó nyelvtudomány alaptervét. Mindenekelőtt a filozófiai evolúció-elméletekből levezetem a nyelvfejlődés törvényét*” (12). Úgy véli, hogy az általános elvi tisztázás után, következnie kell a konkrét nyelvi jelenségek fejlődéstörténeti vizsgálatának, továbbá értékelésének, és ennek alapján „*munkahypotézist*” lehet felállítani. Majd leszögezi a program két fő pontját:

„Ez volna tehát az alkotó nyelvtudomány első lépése a gyakorlatban. Tudományos mesterséges szelekcióval előmozdítani azt, amit eddig is a természetes szelekció elvégzett. A következő lépés az volna, hogy mi nyelvtudósok magunk is alkossunk a jobb formák mintájára új nyelvtényeket, tekintet nélkül arra, hogy azok már átvihetők a nyelvhasználatba vagy sem. Ime az alkotó nyelvtudomány nem pusztán »utilitarisztikus«, mitől némely nyelvtudósok oly nagyon irtóznak, hanem meglesz a »l'art pour l'art« oldala is” (13).

A szerző a fejezet második részében – nyelvoktatási reformelgondolásából kiindulva – a problémafelvető (I. fejezet) és a programkifejtő (II. fejezet) során megfogalmazottakat a nyelvoktatók, a nyelvoktatás, a nyelvpedagógia oldaláról is megközelíti és indokolja. Bár gondolatai helyesek, mégis azt mondhatjuk, hogy az általános elvek, az általános célok kontra konkrétra váltott elvek, célok között – mind az elgondolás, mind pedig a megvalósítás vonalán – némi hiány és repedés érzékelhető. Megállapíthatjuk, hogy itt is, mint más írásaiban is, megjelenik az a tétele, miszerint a nyelvoktatás és a nyelvészet összekapcsolódó és együttműködő tényezők:

„Van a nyelvtudománynak egy gyakorlati köre, ahol a dolog természeténél fogva cselekvőleg kell működnie: ez a nyelvoktatás. Aki a nyelvtanítás problémájával tu-

dományosan foglalkozik, az kénytelen a nyelvtudás, a nyelvi megértés, a beszélőkészség és az egyéni nyelvfejlődés oksági kapcsolatait fürkészn, még pedig éppen a cselekvés, az alkotás szempontjából. [...] A nyelvoktatás problémáját nem lehet egyszerűen a pedagógiába utalni; mert a kérdés itt nem az: hogyan adok át bizonyos ismereteket, hanem: miként létesítem a gyermekben azt az ügyességet, hogy egy rendkívül komplikált szerkezetű és nagyon kiterjedt használatú szellemi és filológiai eszközt gyakorlatilag alkalmazzon; a nyelvtanítás módszerének kérdése nem a pedagógia egyik ága, hanem igenis a nyelvtudományé, mint ezt hazánkban Brassai működése, külföldön pedig a legkiválóbb nyelvtudósok (Sweet, Viétor, Jespersen, Bréal, Brunot stb.) példája mutatja, akik mindnyájan közreműködtek az utolsó évtizedek reformjának kialakításában” (16).

III. A nyelvfejlődés alaptörvénye

Ebben a fejezetben a szerző a nyelvfejlődés törvényszerűségeit igyekszik feltárni. Az evolúciót mint általános jelenséget filozófiai és nyelvfilozófiai megközelítésben tárgyalja. Úgy gondolja, hogy a nyelvészet sem vonhatja ki magát az evolúciós jelenségek köréből. A nyelvi jelenségeket, fogalmazása szerint – „a nyelvtüneményeket” – összetett erők, hatások együttes eredményeként kezeli. Erről így fogalmaz: „*Mi a nyelvtünemény? A nyelvtünemény azon erők összessége, melyek minden beszédtevékenységnél közreműködnek*” (22).

Ezek után felállítja azt a gondolatmenetet, mely szerint a nyelvek fejlődése a nyelvi ökonómia, a racionális egyszerűsödés felé és ezzel az energiamegtakarítás irányába tart, és ez a törvényszerűség a beszédaktusok során is érvényesül, a beszélő és a halló (adó/vevő) viszonyában. Hipotézisét az alábbi gondolatsorban fogalmazza meg:

„Ha igaz, amit az emberi fejlődésről általában mondtam, hogy az emberi akarat arra törekszik, hogy a rajta kívül álló energiákat a saját munkájának könnyítésére és kiterjesztésére felhasználja, akkor a nyelvfejlődés törvénye így hangzik:

Az ember mint beszélő mind nagyobb mértékben aknázza ki a megértőnek tudattartalmát és tudaterejét; ezáltal lehetővé tette a saját pszichikai és fiziológiai munkájának csökkentését.

Ugyanaz a törvény mint értékmérő így formulázható: Az a kifejezésforma jobb, mely folyékony megértést kevesebb pszichikai és fiziológiai erővel eszközöl.

Ugyanaz mint alkotó principium: Használjuk ki jobban a megértő tudattartalmát és tudaterejét. Ez az elv eddig öntudatlanul működött, működtessük ezentúl tudatosan” (25).

IV. Kázuspusztulás és nyelvfejlődés

1. Latin casusok 2. Nominativus és accusativus 3. Modern genitivus és dativus
4. A személynévmás nominativusa és accusativusa
5. A személyes névmás dativusa és accusativusa 6. Nominativus – dativus – accusativus

A műnek ez a fejezete, a mű leghosszabb és egyben legkomplexebb része, ahol történeti, leíró és összehasonlító nyelvészeti szempontból egyaránt és egyszerre vizsgálja a fejezetcímbe megjelölt tárgykört. A szerző a mintegy harmincoldalas fejezetben, hat alfejezeten keresztül, sok nyelvre kiterjedően (latin, német, angol, francia, holland, svéd, dán, sőt néha a kínaira is utalva) és óriási példatárral a latin nyelv és a modern nyelvek esetrendszerének egyszerűsödési példáit hozza fel. Mindezzel a harmadik fejezetben ismertetett és felsorolt tételei bizonyítását kívánja szolgálni:

„Tétel: e változásokban is az a törvény uralkodik, hogy pusztuló formák funkcióit a megértő tudatereje végzi” (32). – Majd oldalakkal később a folytatásban így fogalmaz: „Végigkövettük a kázusrendszer pusztulását. Láttuk, hogy az élő nyelvek több-kevesebb mértékben átmentek a pusztulás különböző fázisain. Minthogy a legtovábbfejlett nyelvek történetében találkozunk oly fázisokkal, melyek mai nyelveket is jellemeznek (pl. az ó-angolban megtaláljuk a mai németet), egész bátran és tudománytalanság nélkül megjósolhatjuk, hogy a főnév és névmás flexió utolsó maradványai is el fognak tűnni, még pedig azért, mert a fejlődés ereje ugyanabban az irányban működik és ugyanily módon hat ugyanazon formákra” (59).

V. A homonymák

A homonima fogalmát, a homonimák illogikusnak tűnő keletkezését, a jelenség nyelvészek általi sokoldalú megközelítését egyaránt végigelemzi, majd egy csavarral megállapítja: „*Hogy ezt a tüneményt az élő nyelvek legnagyobb tökéletlenségének tartották, azt abból is láthatjuk, hogy a mesterséges nyelvek készítői gondos aggodalommal kerülték a homonymákat*” (61).

Majd a homonimák világát végül is természetes fejlődési elemnek tekintve, példák egész sorát hozva jut el saját „energetikai” tételének újabb megerősítéséhez, amelyben a későbbi, modern beszédaktus-elmélet, a szövegkohézió-elmélet néhány eleme villan fel:

„Az én elméletem azonban tovább megy és megállapítja, hogy a beszélő energia javulása úgy történik, hogy a megértés oka átment a halló energiájába, ki a mondat többi elemeiből kikövetkezteti az egymagában többértelmű homonymának alkalmi jelentését. Amily mértékben szaporodik a homonymák száma, abban a mértékben van szükség az összefüggésből való megértésre, vagyis a halló tudaterejére: az asszociációra, következtetésre, kombinációra és a többi lelki funkciókra. A nyelvtünetében szereplő fizikai és pszichikai okok együttműködése magyarázza a homonymák megérthetését, a homonymák szaporodása pedig bizonyítja a nyelvfejlődés új törvényének igaz voltát” (66).

VI. Jelentésalkotás

Igazából a jelentésalkotás alcím alatt mondottak az előző fejezetben zárógondolatként kifejtett megállapítások – jelentéstani példákon igazolt – megerősítését tűzi ki célul. Korábbi nyelvészeti írásaihoz méltóan főleg szépirodalmi példákat, eseteket hoz fel és elemz. Ezek kapcsán érinti a „művészi nyelvalkotást”, továbbá az alkotó/olvasó „funkcionális” viszonyát, majd kifejti:

„A művészi nyelvalkotás tehát lényegében egy teremtő synthezis, melyet a nyelvalkotó a megértők tudatában végrehajt felhasználva az ő nyelvi élményeit, az ő képzeletményeit és logikai gondolkodás formáit. Amíg csak a megértő eddigi nyelvelményeit használja fel, addig nem teremt újat, csak a meglévőből synthezizált. Amikor megszokott kapcsolatokat oly tudatkörnyezetbe helyez, hogy a megértő a megszokott jelentést kénytelen módosítani, akkor teremt művészi értékkel bíró nyelvfórmát” (76). – Ezek után gondolatmenetét általános síkra terelve így folytatja: „Új jelentések alkotásai és ennek a nyelvértéket emelő következménye, a jelentés-gyapardás is igazolják alaptételemet: a nyelvfejlődés iránya az, hogy az emberiség mindjobban kihasználja a megértő szellemi energiáját, mint ahogy technikai alkotásokra kihasználja a természet fizikai energiáját” (77).

VII. A mondatfűzés fejlődése

Ez a fejezet viszonylag röviden, inkább csak elvi megközelítésben a „szintaktikai egyszerűsítés fejlődése” szempontjából vizsgálja a témát, és végül némi optimista megfogalmazással zárja le gondolatai és példái sorát, valamint elemzését. A mondatfűzés egyszerűsödésében szintén a nyelvi ökonómia megvalósulását látja: „Csodálatos: a lélek örül a munkának. A mondatokat (és szavakat) összefűző asszociáció-működés élénkítő-hatást gyakorol, esthetikai érzelmet vált ki; a mindent kimondó, mindent hangos hangokban kifejező beszéd fáradszt, untat” (81).

VIII. Nyelvörzés vagy nyelvfejlődés?

Ez az egyetlen fejezet, ahol a magyar nyelv nyelvfejlődési kérdéseivel bővebben foglalkozik a szerző. Jelzi, hogy a *Magyar Nyelvőr* olvasójaként annak témái, cikkei, példái alapján szembekerül a nyelvművelés problémáival. Meg kell állapítani, hogy a nyelvművelés fogalmát két irányban értelmezi: a) nyelvhelyesség, b) nyelvfejlesztés. Ez utóbbi mellett teszi le a voksát. Majd ennek kapcsán a ’nyelvmegörzés és a nyelvfejlődés’, továbbá a ’beavatkozás’ máig tartó dilemmáit veti fel. Ezek után megfogalmazza az anyanyelvünkre és általában a nyelvekre vonatkoztatott megállapítását:

„Új formák keletkezésénél sohasem a mult tényeihez kell az új tényt mérni, hanem az egyetlen kérdés, amit fel kell tenni, ez: megfelel-e az új tényben nyilvánuló változás a nyelvekben észlelhető organikus fejlődés irányának. Ha igen, akkor hiába küzdünk ellene. Ha nem, akkor nem is valószínű a terjedése” (85).

IX. Értékelő nyelvhasonlítás (angol–német)

1. Formagazdagság és formaszegénység
2. A főnevek többese
3. Igeragozás
4. Az Ablaut
5. Az adverbium
6. Összefoglalás

Két nyelv, az angol és a német különböző és időben változó jelenségeinek értékelő összevetése, elemzése kapcsán még a fejezet bevezető soraiiban alapelveként leszögezi: „Értékelés nélkül nincs szellemi tudomány. A történelmet áthatja az értékelés eszméje, csak a nyelvtörténet tartózkodik e termékeny eszmétől” (91).

A fejlődéstörténeti és a komparatív elemzés kapcsán arra a teleologikus és utópikus végkövetkeztetésre jut, hogy a nyelvfejlődés az alkotó, aktív nyelvtudományi beavatkozással kiszámítható, tervezhető és előre mozdítható, mint írja: „...*ha nem is revolúcióval, de egy gyorsított evolúcióval. Ennek meg kell történnie és a nyelveknek ily átmeneti stádiumokból ugrás nélkül való könnyed átvezetése lesz a megalakítandó alkotó nyelvtudománynak legszebb feladata*” (102). A szerző – a vitára alkalmas adó – értékelő nyelvhasználati modelljének kiterjesztését, kibővítését javasolja más nyelvekre is, és sajátos fogalmakat vezet be a nyelvfejlődéssel kapcsolatban. A nyelvi változás, a nyelvi fejlődés soron eljut a ’továbbfejlődés’, majd a ’feljebbfejlődés’ terminusokhoz.

„A nyelvhasználatnak ezen értékelő rendszerei kiterjeszthetők a többi szintaktikai eszközökre, mint: melléknévragozás, fokozás, az igemódok képzése, szóképzés stb. És összefoglalva az eredményt, azt fogjuk konstatálni, hogy az angol nemcsak továbbfejlődött, hanem valóban feljebbfejlődött, magasabb értékeket mutat, és már régen megvalósított oly változásokat, melyek a német nyelvben még csak mint tendenciák élnek” (113).

A fejezet zárásaként azt a végkövetkeztetést sejteti, hogy az angol nyelv „feljebbfejlődött magasabb értékei” miatt használati előnybe kerülhet más nyelvekkel szemben.

Vélemények, fogadtatás, vita

A megjelenés évében több ismertető és elemzés jelent meg Kaiblinger munkájáról. Olyan jelentős fórumok foglalkoztak a művével, mint a *Magyar Nyelv*, *Magyar Nyelvőr*, *Egyetemes Filológiai Közöny*, *Nyugat*, *Irodalomtörténet*, de több napi- vagy hetilap is – a szokásos új könyvek rovatában, hirdetésében – hírt adott a könyv megjelenéséről, így például a rendkívül népszerű *Vasárnapi Újság*. A pártoló és a bíráló írásoknak egyaránt közös vonása, hogy meglepetést okozott mind a nyelvoktatási reformerként számon tartott – nem „echte nyelvész” – szerző, mind pedig az új, ismeretlen nyelvészeti irányt és gondolatokat felvető mű. A műben visszatérő – program, kísérlet, hipotézis, alkotás – fogalmak együttesével sem tudtak, de nem is akartak mit kezdeni a recenziót írók.

Ennek ellenére az újszerűséget kiemelve az egyik szemlélő leszögezi a műről, hogy: „*A nyelvtudomány eddigi irányával szemben ez forradalom*” (Gordius, 1912, p. 896). Az *Irodalomtörténet* szemlélője pedig a következőket írja: „*Ez érdekes könyv lényege az, hogy a mai nyelvtudomány nem teljesíti egészen a maga feladatát: csak a múltat vizsgálja, de az abból merített tájékozottságot nem veti latba a nyelv gyakorlati továbbfejlesztésében*” (Szerkesztő, 1912, p. 185). A *Magyar Nyelvben* megjelenő névtelen, csak monogrammal jelölt szerző, kritikai észrevételei ellenére megállapítja, hogy: „*E könyv szerzője szembeszáll a »mai akadémikus nyelvtudomány«-nyal...*” (NYI, 1912, p. 231). A *Magyar Nyelvőr* a szerkesztői megjegyzésében „*elmemozdító értekezésnek*” minősíti a munkát. Karl Lajos a pozitív és negatív bírálati elemeket egyaránt tartalmazó, részletes ismertető szövegében pedig így fogalmaz: „*Az uralkodó nyelvtudomány vagy annak egyoldalú, elfogult művelői a bírálatra rászolgáltak és az okos polémia a tudománynak hasznára van. De a szerző a jogos bírálat határát*

tüllépi, mikor néhány odavetett mondattal úgy a történeti mint a lélektani alapon álló nyelvtudománynak hadat üzen...” (Karl, 1912, p. 185).

Ez az utóbbi mondat, illetve megállapítás jogos, hiszen mint a bevezető idézett soraiból kiderül, Kaiblinger – véleménye szerint a jelentős tényfeltáró munka elismerése ellenére – valóban erős kritikával illeti a korabeli magyar nyelvtudományt. Ez a kemény kritika olyan mértéket ütött meg, hogy az „akadémiai nyelvészeti világ” teljesen magára vette, és válaszként szintén kemény kritikát fogalmazott meg a művel, annak gondolatmenetével kapcsolatban. Schmidt József indogermanista (*Egyetemes Filológiai Közlöny*), Csúri Bálint nyelvtörténész, nyelvjáráskutató (*Magyar Nyelvőr*), Rubinyi Mózes nyelvtörténész, nyelvész (Nyelvtudomány), Karl Lajos író, stilisztika (*Magyar Nyelvőr*) – a jelzett folyóiratokban, még a könyv megjelenésének évében egyenként többoldalas cikkekben reflektáltak a műre. A korabeli magyar nyelvészetre és nyelvészekre vonatkozó kitételeket sérelmezik, a művet szélsőséges „teleologikus alkotásnak” minősítik, szintén hatalmas példatárat sorolnak fel a Kaiblinger által felsoroltak mellé, néha ellenében. Összességében elutasítják az általa felvetett nyelvészeti irányt és vonalat. Irreálisnak, némi igazsággal utópisztikusnak vélik felvetéseit. Úgy gondolják, hogy ennek a felvetésnek és a mű beígért folytatásának nincs értelme, mert kutatási céltalanságba vezet. Ezen elemzések és a bírálatok szellemiségét felidézve Schmidt József írásának – a több más bírálóval összecsengő – gondolataiból idézek néhány kategorikus megállapítást:

„...a teleologikus principium ismeretelméleti jellegénél fogva ab ovo semmiféle exact kutatásban nem vezethet pozitív eredményre, és nem érvényesülhet a nyelvtudományban sem, ameddig ez exact tudomány akar maradni. [...] In summa: a szerző fejlődéstörvénye teljesen hypothetikus és bebizonyíthatatlan, hasznavehetetlen és felesleges variansa Jespersen törvényének. Az alkotó nyelvtudomány egyetlen képzelhető alapja a Jespersen-féle tétel s valóban erre is van felépítve. [...] A nyelvalkotás tehát lehetetlenül chimerikus, absolute czéltalan és fölösleges. Ha különben a szerző illetén nyelvfejlesztéssel »kulturfeladatot« akar teljesíteni, s ha a nyelvtudománynak az a természetes feladata, hogy a nyelvközösség beszédformáit fejlessze – akkor már igazán sokkal czélszerűbb és logikusabb valamelyik világnyelv (esperanto etc.) szerkesztésén és művelésén közremunkálni, a minek gondolata a szerző előtt amúgy sem ellenszenves...” (Schmidt, 1912, pp. 800–801, 803).

Kaiblinger a *Magyar Nyelvőr*-ben – főleg Karl és Csúri észrevételei kapcsán – egy viszonylag rövid válaszban reagál, ahol inkább kérdéseket tesz fel: „ki vezeti le a nyelvfejlődés törvényeit az energetikai fejlődésből? ...ki kutatja ennek a törvénynek az érvényesülését a nyelvtörténetben? [...] ...ki teszi feladatává a jövő nyelvének megszerkesztését? [...] ...és ki végez kísérleteket egy megváltozott nyelvi szöveggel? Nagyön örülnék, ha mindezekre vonatkozólag buzdítást nyernék a meglévő nyelvészeti irodalomban, de addig, míg Karl be nem bizonyítja, hogy munkámnak fő gondolatait és tárgyait már feldolgozták, addig odavetett állításait alaptalannak kell minősítenem” (Kaiblinger, 1912b, p. 234). Az olvasó felteheti magának a kérdést: mi ez, ha nem ’alkotó nyelvtudományi’, azaz alkalmazott nyelvészeti igénymegfogalmazás?

Egy évtizeddel később, 1921/22-ben Zolnai Béla nyelvész (Nyelvtudomány) egy hosszabb cikksorozatot írt a *Magyar Nyelv* folyóiratban az idegen szavaink kérdéséről. A sorozat

második részében a nyelvművelés nyelvfilozófiai és főleg annak racionalista irányzatú megközelítése kapcsán érinti Kaiblinger művét, illetve felfogását is, aki szintén foglalkozott műve VIII. fejezetében nyelvművelési elvekkel. Zolnai elemzésének egyik részében – mint egy lehetséges nyelvészeti megközelítéshez – elfogadóan és pozitívan közelít szerzőnk gondolataihoz. Ennek kapcsán így fogalmaz:

„Ennek a racionalizmusnak alapján áll az a nyelvfölfogás is, a melyet Kaiblinger Fülöp fejtett ki az Alkotó nyelvtudomány cz. könyvében. Kaiblinger a nyelvtudománynak egy olyan ágát akarja megvalósítani, a mely kutatja a természetes nyelvfejlődésnek az energetikai mozzanatait és az így nyert tanulságokat értékesíti a nyelvművelésben, hogy mesterséges úton mozdítsa elő a – szerinte – lehető legtökéletesebb, de legkevesebb energiával beszélt nyelv létrejöttét.” – Néhány kétkedő mondat után végül leszögezi: „Tagadhatatlan azonban, hogy a nyelvtörténet »természetes« folyamata nem zárja ki a nyelv »mesterséges« módosításait...” (Zolnai, 1922, p. 19).

Még egy későbbi, a művel kapcsolatos, de egyáltalán nem mellékes észrevételt érdemes kiemelni. Ez Horger Antal megjegyzése, aki már a nyelvészeti másságot és az eltérő véleményt – igaz, lakonikusan és ellentmondásosan –, de tudomásul veszi, és ő maga, szemben más véleményekkel nem tesz elutasító vagy kemény kitételeket a 'Nyelvtudomány alapelvei' című és egyetemi tankönyvnek szánt művében, pontosabban annak bővített, második kiadásában.

„Némelyek szerint a nyelvművelés is feladata volna a nyelvtudománynak, vagyis az, hogy bírálja a nyelveket és igyekezzék egyes, a nyelvtörténet folyamán kifejlődött sajátosságait a nyelvhelyesség, a szépség, a célszerűség, vagy a logikai szempontjai szerint megjavítani. (Vö. Kaiblinger, Alkotó nyelvtudomány, Budapest, 1912). Ezt a feladatot azonban a nyelvészek túlnyomó nagy többsége nem tartja a nyelvtudomány körébe tartozónak, ezért határozottan elutasítja magától” (Horger, 1926, p. 6).

Horger műve további fejezeteiben, illetve eszmefuttatásában viszont egy-egy, a nyelvfejlődéssel kapcsolatos gondolata bizonyos pontokon összetalálkozik Kaiblinger néhány megállapításával (népnyelv kérdése; írói, művészi nyelvhasználat hatása; mesterséges fejlesztés).

Ha több mint száz év távlatából és a mai alkalmazott nyelvészet szempontjait figyelembe véve megpróbáljuk összefoglalni a művel kapcsolatos vita lényegét, akkor azt mondhatjuk, hogy Kaiblinger „kísérleti” álláspontja az volt, hogy beleavatkozhatunk a nyelv organikus fejlődésébe, sőt tervezhetjük azt, míg a véleményezők ezt illuzórikus és utópisztikus volta miatt többnyire tagadták. A mai alkalmazott nyelvészet sem ezt a féle „beleavatkozást” gyakorolja, hanem a nyelvhasználat, a kommunikáció széles körű világába kíván úgymond pragmatikus és építő szándékkal belenyúlni. Ennek ellenére elmondhatjuk, hogy szerzőnk alapvető szándékában, gondolatmenetében, vizsgálati formáiban sok olyan észrevétel van, ami művének alkalmazott nyelvészeti jelleget ad, és korának itthoni nyelvészeti megközelítési formáit új irányokba és új témákra próbálta terelni.

A szerző későbbi visszatérése a témához, illetve az alapgondolathoz

Bár *Az alkotó nyelvtudomány* című művének több elemzője azt tanácsolta, hogy a szerző az itt felvetett gondolatsorral ne foglalkozzon. Kaiblinger mégis mintegy bő évtizeddel később – betartva a műve végén tett ígéretét a folytatásra – visszatér a témájához. 1926–1928 között az *Egyetemes Filológiai Közönyben* „Egyszerű és körülírt múlt: nyelvfejlődési tanulmány” címmel öt részletben közli újabb munkáját, amit 1929-ben különnyomatként is közzétesz. Az alábbi szövegrész előző műve folytatásának indoklása és elgondolásának újabb, szerinte bizonyíték jellegű megfogalmazása:

„Dolgozatunk témája nem tartozik az elhanyagoltak közé. Sőt: alig van nevesebb germanista, romanista vagy lingvista, ki utóbbi időben behatóbban nem foglalkozott a praeterit-perfect csere történetével, vagy külön értekezésben, vagy úgy, hogy kompendeumban e témához érve szívesen ne időzött volna. A germanisták közül H. Paul, Reis, Behaghel, Jespersen, a romanisták közül Morf, E. Herzog, Foulet, Lerch, a lingvisták közül Jespersen, Gilliéron, Meillet és Vossler szenteltek egy-két tanulmányt e tipikus jelenségnek. Tárgyalás közben tehát alkalmunk lesz megismerkedni az utolsó két évtizedben kialakult általános lingvisztikai felfogásokkal, a munkában látjuk majd az egyénlelki (Paul), a néplelki (Wundt), a kultúrlelki (Vossler), az energetikai (Jespersen), a mechanisztikai (Reis) magyarázó módszereket és módunkban lesz őket »gyümölcseiken megismerni«. – Végül érdeklődésre számíthat témánk aktualitásánál fogva is. Ott áll a Praeterit-Perfekt versengése a nyelvhelyességi és nyelvművelési törekvések előterében. A préterit-pusztulás a »crise française« panaszában, a német nyelv szépségeit féltő nyelvkritikusok pedig állandóan küzdenek az Imperfekt fennmaradásáért” (Kaiblinger, 1926, pp. 213–214).

Műve nem keltett különösebb visszhangot, bár rövid ismertetés és hirdetés több helyen is megjelent a munkáról. Az megállapítható, hogy óriási a történeti, a leíró és az összetevő nyelvészeti példatára, bizonyító anyaga, és a fenti idézetben felsorolt nyelvészekre való utalásai, hivatkozásai, gondolati párhuzamai is szakszerű és imponáló módon jelennek meg, széles körű nyelvészeti tájékozottságát mutatva.

A szerző pályáját vizsgálva még egy jóval későbbi nyelvfejlődési észrevételével találkoztam. Lőrincze Lajos szerkesztésében, az Akadémiai Kiadó gondozásában 1953-ban jelent meg *A nyelvművelésünk főbb kérdései* című tanulmánygyűjtemény. Ennek kapcsán a *Magyar Nyelvőr* vitanapot rendezett, majd ezt a jelentős terjedelmű vita- és hozzászólásanyagot a folyóirat megjelentette. A vitában Kaiblinger is részt vesz, és a -suk/-sük jelenség kapcsán kifejtett véleményében, más észrevételek mellett, a következő, a „nyelvfejlődési tételeire” visszautaló megjegyzéseket teszi.

„Évszázadok óta az egységesülésből származható félreértések kikerülése végett a nyelvfejlődés gondoskodott differenciáló eszközökről: hanglejtés, szórend (becsukja, csukja be; nem mondjuk, ne mondjuk).” – A suksükkölés kapcsán ezt írja: „Ezt a »járványt« meg lehet állítani. A hagyomány őreinek azonban számolniuk kell a nyelvfejlődés tendenciáival, mert nemcsak nyelvtani tudatlansággal állunk szembe” (Kaiblinger, 1954, p. 150).

Alkotó nyelvészet – alkalmazott nyelvészet – hasznos nyelvészet

Az olvasó felteheti a kérdést, hogy a megadott címben milyen alapon minősítettem alkalmazott nyelvészeti műnek Kaiblinger alkotását, ráadásul őt magát az elődök, művét pedig a gyökerek kulcsszavakkal illettem, még továbbmenve mindezt a 20. század legelejére vonatkoztattam. Nincs ebben fogalomzavar vagy időzavar? Ehhez talán célszerű egy kicsit körbejárni az alkalmazott nyelvészet fogalmát és hazai történelmi gyökereit. Az alkalmazott nyelvészet fogalmi meghatározását, de inkább fogalmi körülírását a hazai szakirodalomban az elmúlt fél évszázadban sokan megkísérelték. A legutóbbi nagy összefoglaló körüljárást 2001-ben az *Alkalmazott Nyelvtudomány* oldalain 12 nyelvész tette meg (Körkérdés, 2001). Az eltérő megvilágítás ellenére egy dologban nagyjából egyetértés volt és van, hogy ez a nyelvészeti irány: interdiszciplináris és gyakorlati jellegű, hatás- és hasznossági elvű. Ennek kapcsán megemlíthető az is, hogy igen találóan adta Szépe György az akadémiai doktori anyagának címéül – széles körű alkalmazott nyelvészeti munkásságára és egyáltalán erre a szakágra utalva – a *Hasznos nyelvészet* címet. A közelmúlt meghatározásai közül idézzük Nádor Orsolya meghatározását, már csak azért is, mert e definíció szerint Kaiblinger műve teljes mértékben belefér ebbe a tágabb leírásba, ha a definíció kulcsszavaira jól figyelünk.

„Az alkalmazott nyelvészet tehát a leíró és a történelmi nyelvészet alapvető kategóriáinak és eredményeinek alkalmazásával, de közben más tudományokhoz is kapcsolódva keresi a választ azokra az egyre összetettebb kérdésekre, amelyek akár egy szűkebb beszélőközösséget, akár egy teljes nyelvközösséget érintenek, vagy akár a különböző nyelvekhez és kultúrákhoz tartozók közötti viszonyokat tárják fel” (Nádor, 2018, p. 46).

Ez a definíció azért is figyelemkeltő, mert a szerzője szakított azzal az averziós attitűddel, amivel az alkalmazott nyelvészek elég gyakran és önkéntelenül élnek – tagadjuk ki a klasszikus nyelvészetet –, hanem bele merte foglalni a leíró és a történelmi nyelvészettel tagadhatatlan kontaktust, és fogalmazása ráadásul szociokulturális szempontból is nyitottabbnak tűnik a korábbi körülírásoknál.

A hazai alkalmazott nyelvészeti örökség történelmi elemeire – vagy óvatosabban fogalmazva inkább ilyen jellegű történelmi attitűdjeire – több példával is utal Nádor e tanulmánya. Az időben még Kaiblingernél, sőt Brassainál is mélyebbre menve csak egyet emelek ki ebből a példasorból. Felemlít egy címében igen meglepő művet, egy a 19. század első feléből származó könyvet, Matics Imre *Alkalmazott magyar nyelvtan (1847)* című könyvét (Nádor, 2018, p. 43). Már a címben megjelenő jelzős szerkezet is valóban meglepő – bár igazából ez a gyakorlatiasságra utal –, de ennél már csak a mű bevezető gondolatsorai majd tagolása, alcímei érdekesebbek, mivel egyértelmű alkalmazott nyelvészeti felvetések és funkcionális nyelvészeti szándékok fogalmazódnak meg, illetve jelennek meg benne. Tehát a gyökerek keresése „műveletbe” egy pontként egyértelműen beleillik Kaiblinger bemutatott műve, sőt amint azt a korábbi, majd későbbi szakmai megnyilvánulásai is mutatják bizonyos értelemben teljes életműve is.

Visszatekintés, értékek, emlékezés egy tudós tanárra

A műről alkotott kritikai véleményekhez csatoljunk hozzá egy, az alkalmazott nyelvészetről „retrospektívnek” mondható gondolatsort. Szépe György egyik előadásában hosszasan elemzi a magyar nyelvtudomány történetét. Ebben megemlíti egy véleményt, miszerint Kuhn tudománytörténeti művében egy-egy korszakra és egy-egy területre nézve az azonosságot kifejező tudományterületek ’paradigmáiról’ beszél, öt jellemző azonosító elemet meghatározva. A tudományos paradigmafogalma Szépe szerint a nyelvtudományra is vonatkoztatható, és véleménye szerint a 20. század első felének ún. hazai nyelvészeti paradigmája (más néven a Budapesti Iskola) főleg nyelvtörténeti és nyelvlélektani alapú. Ha ezt az állítást elfogadjuk, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy Kaiblinger és műve szintén Szépe kiemelt fogalmával élve ún. korai „*paradigmán kívüli*” nyelvész és mű, amit kora nyelvészeti világa nem tudott tolerálni (Szépe, é.n., pp. 4–5). És megtoldhatjuk ezt a véleményt még egy másik Szépe-idézettel, miszerint: „*Az alkalmazott nyelvészet mint olyan nincs elkötelezve egyetlen újabb vagy régi nyelvészeti irányzat, iskola vagy megközelítés mellett...*” (Szépe, 2016, p. 33). Ez is igaz Kablingerre, mivel felvállalta a „paradigmán kívüliek” magányát, alkotói és kísérletező bátorságát, ezzel együtt és egyben az el nem fogadottságnak való kitettséget.

Ha az elmúlt évtizedek MANYE-kongresszusait, szekcióit, illetve azok tematikai szélességét, a tanulmányok felvetéseit vizsgáljuk, és mindezt – pontosabban ezeket a hívó szavakat – szintén retrospektív módon rávetítjük Kaiblinger művének felvetéseire, akkor egyértelműen egy alkalmazott nyelvészeti attitűd és szemléletmód bontakozik ki előttünk. Ez az úttörő megközelítés minden kezdetlegességével, kísérleti jellegével és hibájával együtt is egy olyan gondolatsort és példasort vezet fel, ami a nyelvek, a nyelvfeljődés, a nyelvművelés, a nyelvoktatás ügyeit új és igen pragmatikus perspektívába helyezi.

A korszak kicsit arisztokratikus és fentről letekintő nyelvészei nem tudtak mit kezdeni Kaiblinger művével, de más hozzá hasonló gondolati sorokkal sem. Jellemző módon Brassai felfedezését bemutató művére sem reagáltak. Ebben egy kicsit benne volt az is, hogy Kaiblingert más szakmai körbe – a nyelvtanáriban – tartozónak vélték. Pedig, ha csak egyszerű filológiai értékeket keresünk a szerző művében, akkor megállapíthatjuk, hogy feltűnően gazdag és ugyanakkor pontos a nyelvészeti példaanyaga mind a nyelvek száma, mind a nyelvtörténeti tények és ismeretek, mind pedig a korabeli európai nyelvészet és nyelvészek bekapcsolása, taglalása szempontjából. A művel kapcsolatban bevezethetünk egy sajátos mennyiségi és minőségi értékmérőt. Kaiblinger könyvében 34 jelentős nyelvtudós műveire hivatkozik, ez a hivatkozási névsor jól ismert és ma már kevésbé ismert és kevésbé hivatkozott neveket is tartalmaz. Íme a névsor: Behoghel, Böhm, Bréal, Breuil, Brunot, Brugmann, Füredi, Grimm, Henry, Jespersen, Jodl, Joannovics, Krüger, Lübke, Marty, Meillet, Meinhoff, Meyer, Noren, Ostwald, Passy, Paul, Simonyi, Schleiher, Stern, Sütterlin, Sweet, Tobler, Viëtor, Vischer, Vossler, Wegener, Weise, Wundt. A könyv olvasása során kiderül, hogy a fenti szerzők munkásságát – és ezeken kívül még másokét is – mélyen ismerte és feldolgozta a szerző. Így képet kaphatunk arról is, hogy a századelőn milyen nyelvészeti látképpel rendelkeztek a reformista erők, bár nyilvánvaló, hogy Kaiblinger ebben a

tekintetben azért az átlagosnál kiemelkedőbb tájékozottsággal bírt. Úgy tűnik, szellemi világa és tárgyi ismerete nem kikezdehető, legfeljebb néhány vonással bővíthető, amint ezt a kritikákban némelyek azért meg is tették. Minden bizonnyal nemcsak a nyelvtanárt, hanem a századforduló és a századelő korszakára jellemző egyik tipikusnak mondható tanártípust, a ’tudós középiskolai tanárt’ kellett volna meglátni benne.

Mi őrzi a tudós tanár emlékét? Elsősorban művei, ezekből is kiemelten a nyelvtanítás reformjáról, majd a Brassairól szóló kiadványa, továbbá az *Alkotó nyelvtudomány* című könyve. Sajátságos, hogy például a Columbia Egyetem kínálatában ezt a könyvét elérhetjük digitalizált formában. A WorldCat Identities tájékoztatója, grafikonja és bibliográfiája pedig szintén számon tartja személyét és munkásságát. De ezt a művét, mint helyben elérhető, megtaláljuk a berlini Humboldt Egyetem könyvtári katalógusában is. A hazai könyvtárak közül az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum mindössze négy Kaiblinger-tételt tart számon, az Országos Széchényi Könyvtár ennél jóval többet: 34 tételt tartalmaz, köztük egy 104 darabból álló kéziratot tartalmazza. A 34 tétel között ott szerepelnek a nyelvpedagógiai, nyelvészeti írásai, az egyénileg vagy társszerzőségben megírt kiváló német tankönyvei, továbbá egy irodalomtörténeti és nyelvészeti szempontból egyaránt érdekes korai munkája, a *Német leíró költészet a XVIII. század első felében (1901)* című hosszabb tanulmánya. De ott vannak életművének és szaktudásának egy másik vonulatát bemutató, a gyorsírással foglalkozó könyvsorozat darabjai is, amelyekben általa írt magyar, német, francia nyelvű kiadványokat is találunk. Meg kell említeni, hogy e területen európai hírű szakértő volt, így 1938 májusában ő szervezhette meg Budapesten a nemzetközi gyorsíróversenyt. Munkásságának ez a része is a magyar tudománytörténet része.

A tudós tanár, mint egykori német-, francia-, szépíráskutató megtisztelő módon és méltó gesztusként jelen van az Eötvös Gimnázium honlapján, a Tanártörténelem 61. számú tételeként. A „Magyar írók élete és munkái” című sorozat 1995-ben megjelent XVI. ún. kiegészítő kötete kéthasábos, alapos – tevékenységét és az összes fontosabb művét felsoroló – bibliográfiai tájékoztatót közöl szerzőnkéről. Az már sajnálatos, hogy egy 2005-ös, a Farkasréti temetőről szóló hír közli, miszerint sírját – és vele egy időben sok más szakmai, közéleti személyiségét is – nyom nélkül felszámolták. A *Honismeret* című folyóirat 2005 évi, januári száma viszont az Évforduló-naptár részében halálának 50. évfordulója kapcsán megemlékezésére hív fel. A nyelvtanári és a nyelvészkezőségei tagjai pedig a műveiben tovább élő reformista nyelvpedagógusra, a kísérletező nyelvészre – gondolatainak számontartásával – együtt és egyaránt emlékezhetnek.

IRODALOM

- Bakonyi, H. (1914). A direkt módszer és a német nyelv oktatása. *Polgári Iskolai Közlöny*, 10, 11, 370–374., 400–435.
- Bakonyi, H. (1918): Nyelvek és egyedek szókinccse. *Uránia*, 5, 134–144.
- Csúri, B. (1912). Nyelvtudomány és teleológia. *Magyar Nyelvőr*, 41, 161–166.
- Gordius, L. (1912). K. F.: Alkotó nyelvtudomány. *Nyugat*, 10, 896.

- Horger, A. (1926). *A nyelvtudomány alapelvei: bevezetés a nyelvtudományba*. Kertész Nyomda (2. javított kiadás).
- Kaiblinger, F. (1901). *Német leíró költészet a XVIII. század első felében*. Hornyánszky Nyomda.
- Kaiblinger, F. (1908). A nyelvtanítás reformjának mai állása. *Magyar Paedagógia*, 17, 321–331.
- Kaiblinger, F. (1910). *Brassai Sámuel nyelvtanítási reformja*. Székesfőváros Házinyomdája.
- Kaiblinger, F. (1912a). *Alkotó nyelvtudomány. Program és részletek*. Franklin-Társulat.
- Kaiblinger, F. (1912b). Megjegyzések Karl Lajos ismertetésére. (A szerző válasza) *Magyar Nyelvőr*, 41, 233–234.
- Kaiblinger, F. (1926–1928). Egyszerű és körülírt múlt. *Egyetemes Filológiai Közlöny*, 1926. 211–216. / 1927. 31–36. és 104–109. / 1928. 20–22. és 94–104.
- Kaiblinger, F. (1929). *Egyszerű és körülírt múlt: nyelvjelzői tanulmány*. Egyetemi Nyomda.
- Kaiblinger, F. (1954). Hozzászólás a „Nyelvművelésünk főbb kérdései” című tanulmánygyűjtemény vitájához. Szerkesztett anyag. *Magyar Nyelvőr*, 77(3–4), K. F. véleménye. 150.
- Karl, L. (1912). K. F.: Alkotó nyelvtudomány. *Magyar Nyelvőr*, 41. 184–186.
- Körkérdés (2001). Az alkalmazott nyelvészet fogalma, területei. (Tizenkét vélemény a tételcímmel kapcsolatosan), *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 1, 5–15.
- Matics, I. (1847). *Alkalmazott magyar nyelvtan*. Pozsony [PDF-formátum: books.google.com / Harvard University Library]
- Nádor, O. (2018). Az alkalmazott nyelvészeti kutatások múltja, jelene és jövője a Kárpát-medencében. *Hungarológiai Közlemények*, 19(1). 43–55. <https://doi.org/10.19090/hk.2018.1.43-55>
- NYI (1912). K. F.: Alkotó nyelvtudomány. (Ismertető) *Magyar Nyelv*, 8(5), 231.
- Philipp, K. (1910). A direkt irányú nyelvoktatás állása Franciaországban. *Magyar Paedagógia*, 19., 169–283.
- Philipp, K. (1911). *A direkt módszer. (Tanulmányok a direkt módszer eredetéről, fejlődéséről, mai állásáról, iskolai alkalmazásáról és fejlesztéséről.)* Franklin Társulat
- Rubinyi, M. (1912). K. F.: Alkotó nyelvtudomány. *Nyelvtudomány*, 4(1), 77–80.
- Schmidt, J. (1912). K. F.: Alkotó nyelvtudomány. *Egyetemes Filológiai Közlöny*, 36, 797–805.
- Sturcz, Z. (1994). Alkalmazott nyelvészeti igények a századelő nyelvoktatásában. In Annus, G, Bárdos, J. & Lengyel, Zs. (szerk.), *II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*. (pp. 243–245), Egyetemi Kiadó.
- Szerkesztő (1912). K. F.: Alkotó nyelvtudomány. (Ismertető) *Irodalomtörténet*, 1, 285.
- Szépe, Gy. (2005). Brassai Sámuel – többek között – mint alkalmazott nyelvész. In Péntek, J. (Szerk.). *A nyelvész Brassai élő öröksége* (pp. 71–77). Erdélyi Tudományos Füzetek 256. szám. Erdélyi Múzeum Egyesület. <https://doi.org/10.36240/etf-256.10>
- Szépe, Gy. (2016). Hasznos nyelvészet. *Modern Nyelvoktatás*, 3–4, 25–75.
- Szépe, Gy. (é.n.). A nyelvészetből a nyelvtudomány kialakulása. <http://www.communicatio.hu>eloadas-sorozatszepegy>. (A letöltés ideje 2021. február 10.)
- Weszely, Ö. (1905). *A grammatika szerepe a pedagógiában*. Lampel R. Könyvkereskedése.
- Zolnai, B. (1922). Az idegen szavak kérdése nyelvészeti szempontból. (II. rész) *Magyar Nyelv*, 18(1), 18–24.